

СТАБІЛЬНІСТЬ/НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ЯК ПОКАЗНИК ДИНАМІКИ ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті досліджено взаємозалежність динаміки політичних конфліктів від типу політичної системи. Розглянуто ознаки конструктивної стабільності та визначено фактори, що призводять до нестабільності політичної системи.

Ключові слова: політичний конфлікт, стабільність, нестабільність, політична система, політичні трансформації, динаміка конфлікту.

В статье исследованы взаимозависимость динамики политических конфликтов от типа политической системы. Рассмотрены признаки конструктивной стабильности и определены факторы, приводящие к нестабильности политической системы.

Ключевые слова: политический конфликт, стабильность, нестабильность, политическая система, политические трансформации, динамика конфликта.

The interdependence of the dynamics of the political conflict of the political system type in the article is analyzed. The signs of constructive stability are considered and the factors that lead to the instability of the political system are identified.

Key words: political conflict, stability, instability of the political system and political transformation, the dynamics of the conflict.

У політичній науці існує два основних типи політичних систем, які зумовлюють характер протікання в них політичних конфліктів. Такими базовими системами є стабільні та нестабільні, або, інакше кажучи, перехідні політичні системи, а відповідно – стабільні і перехідні періоди політичного процесу. Відповідно наявність політичних конфліктів властива цим двом типам систем, але характер протікання та методи управління даними політичними конфліктами суттєво відрізняються.

Як показав Т. Парсонс, система стабільна або знаходиться у відносній рівновазі, якщо відносини між її структурою і процесами, що протікають усередині неї, і між нею і оточенням, такі, що властивості і відносини, названі нами структурою, виявляються незмінними [8, с. 522].

В Енциклопедичному Політологічному словнику «політична стабільність – це стан політичної системи суспільства, система зв'язків між різними політичними суб'єктами, для яких характерні певна стійкість, єдність і цілісність, здатність до ефективності і конструктивності» [9, с. 631–632].

Відомий польський учений, автор «шокової терапії» кінця 80-х років ХХ століття Л. Бальцерович був іншої думки стосовно стабільності. Він писав, що «політична стабільність потрібна лише для того, щоб мати змогу створити і утримати змінні основи розвитку, особливо економічного характеру». Чинник власності є чи

не найголовнішим і найпотужнішим явищем у стабілізації економічного життя [1, с. 53].

У словнику-довіднику М. П. Рагозіна політична стабільність визначається як здатність політичної системи протистояти непередбаченим ситуаціям, які становлять потенційну загрозу для її існування [11, с. 177].

Відсутність змін та послаблення здатності системи до адаптації може призвести до нестабільності політичної системи, тобто неспроможності системи керувати змінами або, точніше, справлятися з ними. Можливий і такий варіант розвитку подій, коли існують умови, що затягують час нестабільності і тоді в системах спрацьовує певна закономірність, система вимушена адаптуватися до постійних змін правил функціонування і, як наслідок, починає працювати без правил, що ще серйозніше дестабілізує ситуацію.

Політичні зміни є необхідною умовою існування політичної системи, її розвитку. Зміни можуть носити різний характер. Однією з особливостей змін у суспільних системах є те, що в більшості випадків вони піддаються потужному модифікуючому впливу цілеспрямованої політичної волі. Залежно від того, інтереси якої соціальної групи висловлює ця воля, вона може бути спрямована на гальмування або на стимулювання змін, на дестабілізацію системи чи на її стабілізацію [3, с. 119–120].

Зміни можуть мати організований характер, коли вони здійснюються авторитетними особами, визнаними такими певною групою, відповідно до її писаних чи неписаних законів і конституції або відповідно до бажань членів цієї групи. Але зміна може відбуватися й іншими способами, і тоді налагоджена система відносин у даній групі чи системі міжгрупових відносин руйнується.

Подібний безлад зазвичай призводить до збурення конфліктів між членами групи і між взаємодіючими групами. Розгортання конфлікту означає, що прихований антагонізм стає відкритим – набуває форми явного насильства, що чиниться однією стороною щодо іншої. Внутрішні й зовнішні катаклізми – революції і війни – є логічними і фактичними наслідками дезінтеграції усталеної системи відносин. У цих умовах спостерігається тенденція до насильницького розв'язання конфліктів [2, с. 83–84].

М. Олсон наводить основні ознаки конструктивної стабільності, найперше це:

- для зміни параметрів функціонування підсистеми необхідно надати нового забарвлення навколишньому середовищу в декількох ракурсах (соціальному, у керівних органах як на загальнодержавному, так і самоврядувальних рівнях);

- конструктивна зміна повинна реалізуватися тим органом управління, який має уповноваження приймати політичні рішення;

- конструктивні рішення слід приймати в тій ділянці системи, яка є найбільше навантажена і є відповідальною за свої вчинки;

- ефективність змін слід використовувати як формально, так і не формально, завдяки механізмам узгодження інтересів [10, с. 35–38].

Але в цілому політична стабільність – це досить широке поняття, яке може вживатися в самих різних контекстах: стабільний уряд, стабільна політика, стабільний режим і т.д. У політологічному вимірі існує різне трактування стабільності, яка нерозривно пов'язана із конфліктним підходом до розвитку суспільства, і ця категорія буде залежати від типу політичної системи, режиму та обраної стратегії. Політична стабільність може бути динамічною та застійною, що установлюються в залежності від ступеню демократизації держави.

Але ні одна із стабільностей не є абсолютною, і кожна має свої недоліки. Якщо при застійній політичній стабільності можливий розпад держави, то при динамічній та дуже високій стабільності система втрачає здатність адаптації, навіть від найменших потрясінь. Політична система, яка здатна сформувати механізм досягнення стабільності, вже може втілювати політичні рішення і виконувати позитивні функції в суспільстві.

Існує два можливих, але принципово відмінних методи досягнення соціально-політичної стабільності, які значною мірою залежать від сутнісної основи організації державної влади. В умовах тоталітарної держави – це метод послідовного силового тиску

на суспільство (економічного, ідеологічного, політичного тощо). Якщо ж це демократична країна, то соціально-політична стабільність досягається завдяки підвищенню рівня соціальної однорідності суспільства [6].

Досягається стабільність по лініях як вертикальних, так і горизонтальних зв'язків. Їй притаманні дві риси. Перша характеризує власне політичну систему – рівновагу всіх її складових частин, відношень і взаємозв'язків між інститутами. Друга стосується взаємовідносин політичної системи з іншими сторонами суспільного життя і суб'єктами взаємовідносин політичної стабільності виступають з однієї сторони, різні політичні сили, а з іншої – інститути політичної системи [12, с. 168].

Стабільність в країні може бути досягнута шляхом тактичної і тимчасової угоди між основними політичними силами. Отже, політична стабільність виражає таке полягання політичної динаміки, при якому досягнута тимчасова рівновага (або баланс) сил основних політичних акторів, після якої можлива і подальша дестабілізація, порушення даного балансу. Процеси встановлення тимчасової стабільності за відсутності стратегічної стійкості вельми характерні для багатьох політичних режимів.

Стабільність і нестабільність – це лише сторони або моменти розвитку суспільства і перетворення одного з них в абсолютну тенденцію, в самоціль приведе суспільство до знищення. Якщо суспільство перетворюється, то воно не може бути стабільним тією ж мірою, як до цього.

Підтвердження даного тезису чітко простежується в роботі Г. Соотла, який подає своє розуміння стабільності та нестабільності. На його думку, стабільність – це певний кінцевий результат розвитку суспільств, які, до речі, під час свого існування не завжди були стабільними. Саме стабільність вважалась однією із центральних цілей і цінностей цих суспільств, формувалися не лише специфічні механізми сублімації соціальних протиріч, але в якості передумови останніх створювалися механізми гомогенізації структур та елементів суспільної системи [13, с. 92].

Усе це відбувалося за двома певними сценаріями. У першому випадку мета досягалася шляхом витіснення із суспільної системи тих елементів та структур, які ніби-то не вписувалися в «чисту» логіку її функціонування, але без яких ці системи вже розвиватися не могли. Тому в якості опосередкованих ланцюгів їх час від часу підключали в процес функціонування системи в якості елементів зовнішнього середовища.

У другому випадку до тієї ж самої мети рухалися шляхом спроб прямого тиску та знищення «чужорідних» елементів. Проголошувалася ідеологія та заводився механізм досягнення соціальної однорідності суспільства, що працювало як одна фабрика, за єдиним універсальним планом. Хоча ці суспільства теж є експансивними, вони, на відміну від попередніх, намагаються ізолювати свої внутрішні структури від впливу зовнішнього

середовища або ж повністю асимілювати її елементи. У даному випадку створюється лише певна видимість стабільності та універсалізму, тому що суспільні протиріччя заганяються всередину, хоч у дійсності вони існують [13, с. 92–93].

У двох випадках виникають зовнішні, логічно побудовані системи, в них виробляються дуже сувора ідеологія, проходить стандартизація суспільства. Правда другий тип є кривим дзеркалом першого, його своєрідним негативним ідеалом, але в сутності вони розвиваються однаково.

Такі суспільства дуже часто виглядають процвітаючими, вічними, їх історичні перспективи не такі світлі, а зовнішнє благополуччя дуже обманливе. Головна причина і сутність їх хвороби полягає в тому, що в процесі вироблення стабілізуючих та гомогенезуючих механізмів у цих системах знищували також специфічні механізми вироблення передумов для власних якісних трансформацій. Тому такого роду системи починають з певного історичного моменту розвиватися в «погану нескінченність» самовдосконалення. Вони вступають в таку смугу, коли іманентно вже не здатні «виробити» нові форми соціального життя і гинуть під руйнівним впливом зовнішніх факторів, зіштовхуючись під зовнішніми обмеженнями або просто із соціокультурною іншого типу.

Усі чинники політичної стабільності аналітично нероздільні. У той же час вони взаємозв'язані в тому значенні, що нестабільність одного чинника, може привести до нестабільності інших.

Стабільність понад усе вірогідна, якщо політичні інститути режиму здатні реагувати на потреби громадян. Ця чуйність народжує «специфічну підтримку» режиму і його посадовим обличчям. Частіше за все зі всіх вимог громадян на першому місці знаходяться ті, які торкаються їх економічного благополуччя. Хвилювання відбуваються тоді, коли народ вважає, що його економічний стан гірше, ніж йому слід бути. Досить часто уряд не в силах проводити політику, що відгукується на потреби народу в результаті розчарування і обурення неминучі. Власне прикладом цього є і наша сучасність. Практика показує, надії, що ростуть, часто супроводжуються високим рівнем політичної участі населення.

Ряд політологів вважає, що широка участь населення часто приводила до нестабільності через загострення групового конфлікту і зростання вимог, що завершувалися крахом надій, коли ці вимоги не задовольнялися. Для підтримки стабільності рекомендується обмежити політичну участь до тих пір, поки політичні інститути не стануть достатньо сильними, щоб самим підтримувати високі рівні участі.

Проте в умовах швидкого переходу суспільства від одного стану в інший, коли руйнуються кодекси поведінки і виникає атмосфера непокори закону, люди стають більш сприйнятливими до закликів харизматичних лідерів приєднатися до масових рухів, наслідком чого і є нестабільність. У політичній практиці повсякденності вирішальний

вплив на якість суспільного життя і спрямованість історичного розвитку надає конкретне співвідношення, що складається між правлячою владою в особі вождів, лідерів, еліт, держапарату і масою (населенням, народом, трудящими і т.п.). Чим більше розрив між цими учасниками політичного процесу, а значить і переважний вплив однієї із сторін, тим менш непередбачений хід історії, тим вірогідніше за зловживання владою, перекося в політичних пріоритетах, тупики в суспільному розвитку, політичні кризи і соціальні катастрофи [4].

Розгляд нестабільних суспільств, таких в яких постійно мають місце соціальні та політичні катаклізми, дуже часто розглядаються як збиткові, недорозвинені, недосконалі. Але найчастіше саме в таких суспільствах закладено джерело якісних змін. У цих суспільствах тимчасова рівновага або стабільність досягається не за рахунок усунення, придушення джерел протиріч і конфліктів, а навпаки саме конфлікти і протиріччя, періодичні кризи призводять до рівноваги. Ці кризи та конфлікти виникають не із-за суб'єктивних помилок, а тому що механізм криз і конфліктів закладений у них об'єктивно. За рахунок цього «недоліку» в таких суспільствах не може виникнути системної однорідності.

Кризи та конфлікти є не лише найбільш ефективним, природним механізмом усунення диспропорцій, що виникли; вони постійно створюють нові альтернативи для розвитку, нові «комбінації» елементів та структур суспільства. Навіть дуже сильний руйнівний вплив або інтервенція інших сил ззовні не завжди приводять до загибелі системи, а навпаки, можуть стати причиною її нового розквіту [13, с. 95].

Навіть процес демократизації може призвести до дестабілізації суспільства. Ситуація ускладнюється й тим, що транзит від авторитаризму до демократії, що здійснюють посткомуністичні країни, не має прецедентів в історії людства і тому не існує готових рецептів подібного переходу.

Високий рівень невизначеності є головною рисою соціально-економічного розвитку в перехідних суспільствах, що в багатьох випадках обумовлений фрагментарністю групових ідентичностей, відсутністю чітко виразних ідеологічних та політичних установок. Процес трансформації має системний характер, тобто в нього втягнуті всі сфери і рівні соціального розвитку. Але структурні зміни, особливо становлення нових і зміна старих політичних та економічних інститутів, практично ініціюються «зверху», і зазнають сильного протистояння зі сторони раніше створеної соціальної структури. Однією із перепон для розвитку суспільства є великий економічний і адміністративно-управлінський потенціал, що зберігся від попередньої системи і який реально не в змозі адекватно керувати процесами, що протікають. Індивіди та групи не можуть практично ефективно вирішувати проблеми трансформації із-за відсутності універсальної нормативної та ціннісної

системи. Також однією із особливостей процесу трансформації є довготривала криза та відсутність помітних, реально відчутних покращень в буденному житті; для змін, що відбуваються в пострадянських країнах, є характерним слабка керованість, непередбачуваність, суттєвий вплив стихійних факторів [14, с. 61].

Досліджуючи політичні конфлікти, автор зазначає, що при всій відмінності їх типів і видів вони проходять у своєму розвитку, як правило, ті ж стадії (етапи), що і інші конфлікти: 1) виникнення і формування конфліктної ситуації; 2) розвиток конфлікту; 3) розв'язання конфлікту; та 4) після-конфліктна фаза.

При цьому характер і зміст цих фаз та етапів, моделі поведінки сторін залежать від багатьох чинників. Наприклад, в умовах демократичної політичної системи функціонує гнучкий механізм пом'якшення і ненасильницького вирішення конфліктів. В умовах же тоталітарної і авторитарної систем політичні конфлікти пригнічуються за допомогою репресивного апарату, заганняються вглиб, що кінець кінцем приводить до їх різкого загострення [5, с. 230].

Отже, якщо у стабільних демократичних політичних системах конфлікти завжди вирішуються шляхом чи то консенсусу, чи пошуку такого рішення, яке відповідало б інтересам сторін-учасниць конфлікту, то небезпекою, яка властива трансформаційним політичним системам, є те, що через відсутність механізмів вирішення конфліктів їх позитивний потенціал дуже швидко стає руйнівним.

У демократичних і відкритих суспільствах, конфлікт, націлений на зниження антагоністичної напруги, виконує функції стабілізації та інтеграції суспільства. Пліуралізм конфліктних ситуацій дає змогу використати причини внутрішньої роз'єднаності груп і поповнити їх соціальне єднання. Завдяки терпимості щодо політичних та соціальних конфліктів і спробі їх інституалізації демократичні суспільства отримують важливий механізм стабілізації ситуації. Суспільства з гнучкою структурою вишукують із конфліктних ситуацій певну користь, тому що конфлікти, сприяючи виникненню і зміні норм, забезпечують існування цих суспільств у нових умовах. Подібний

корегуючий механізм навряд чи можливий у жорстких системах: придушуючи конфлікт, вони блокують специфічний упереджений сигнал і тим самим поглиблюють небезпеку катастрофи [7, с. 99].

Слід зазначити, що для процесів трансформації характерні слабка керованість, непередбачуваність, суттєвий вплив стихійних факторів, досить часто вони мають розмитий і невизначений характер. Це створює відсутність спільного для більшості населення ціннісно-нормативного комплексу, а, відповідно, і труднощі у виявленні критеріїв соціальної напруженості. Відсутність критеріїв соціальної напруженості зменшує поле взаєморозуміння, призводить до зростання непередбачуваних і суперечливих реакцій. Одними із основних джерел соціальної напруги є також протиріччя між швидкою зміною соціально-економічної сфери та інертністю у сфері соціально-психологічній. Безперервна трансформація суспільної системи, її незбалансованість служать постійним збудником зростання соціальної напруженості між державою та громадянами.

Загальна напруженість у перехідних суспільствах відповідно частіше може переростати у конфлікт. Наприклад, конфлікти, які у стабільних суспільствах між центрами та регіонами легко ідентифікувалися, в даному випадку виявляються розмитими, натомість конфлікти загальної національного масштабу концентруються у певних регіонах і саме там набувають кульмінації. І тут важливий вплив на рівень соціальної напруженості мають суб'єктивні фактори, причому характерні лише відповідному регіонові. Під впливом цих факторів та дій конкретних місцевих причин на другий план можуть відводитися основні причини, які можуть бути виявлені лише в ході глибокого теоретичного аналізу. Нейтралізувати ці дії, на відміну від дій локальних і суб'єктивних факторів, дуже важко.

Тому в конкретному ситуаційному виявленні соціальної напруженості важливо розрізняти загальні та локальні фактори, причини, передумови, виявляти конкретні суспільні сили, позиції різних соціальних груп, оцінювати суспільну думку, вказувати на дії та події, сприяти ескаляції напруги, для пошуку можливих шляхів її зняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бальцеревич Лешек. Свобода і розвиток. Економіка вільного ринку / Лешек Бальцеревич. – Львів, 2000. – 280 с.
2. Бардін О. Насильство, війна, тероризм як способи розв'язання конфліктної ситуації: політологічний аналіз сутності понять / О. Бардін // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 83–93.
3. Галкин А. А. Стабильность и изменение сквозь призму культуры мира / А. Галкин // Полис. – 1998. – № 5. – С. 119–120.
4. Запрудский Ю. Г. Конфликт и политика: новые перспективы [Електронний ресурс] / Ю. Г. Запрудский. – Режим доступу : <http://www.politnauka.org/library/konflikt/zaprudsky.html>
5. Козырев Г. И. Политический конфликт : общее и особенное / Г. И. Козырев. – М. : Экслибрис-Пресс, 2007. – 328 с.
6. Левицька Т. В. Проблема становлення громадянського суспільства в контексті забезпечення соціально-політичної стабільності в Україні [Електронний ресурс] / Т. В. Левицька – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Nadupa/2005-1/txts/LEVICKA.htm>
7. Москаленко О. М. Конфліктно-консенсусна парадигма регулювання суспільно-політичних відносин : дис. ... канд. політ. наук / О. М. Москаленко. – К., 2000. – 186 с.
8. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; под ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.

9. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядн. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко]. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
10. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / [под ред. Е. Ю. Мелешкиной]. – М. : Изд-во «Весь мир», 2001. – 304 с.
11. Рагозін М. П. Демократія від А до Я: словник-довідник / М. П. Рагозін. – Донецьк, Вид-во «Донбас», 2002. – 203 с.
12. Роберто М. Почему великие лидеры не принимают ответ «да»: управление конфликтом ради консенсуса / М. А. Роберто / Ю. Сидоренко (пер. с англ.). – Д. : Баланс Бизнес Букс, 2006. – 223 с.
13. Соотл Г. Революции и конфликты в жизни общества: модели развития революционных кризисов. Лекции по политологии / Г. Соотл : – Т. 1. Центр «Сакала». – Таллинн: Панор-пресс, 1991. – 123 с.
14. Чернявська О. В. Механізм впливу соціальних змін та соціальної напруженості в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу) : Дис. ... канд. політ. наук / О. В. Чернявська. – Харків, 2001. – 192 с.

Рецензенти: Колісниченко А. І., д.і.н., професор;
Левченко Л. О., к.політ.н., доцент.

© Ростецька С. І., 2011

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2011 р.